ÚTMUTATÓ

A POLITIKAI GAZDASÁGTAN

KÖZÉPFOKÚ KÁDERKÉPZŐ TANFOLYAM HALLGATÓI RÉSZÉRE

I

KIADJA:
A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA KÖZPONTI VEZETŐSÉGE
AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY

Felelős kiadó: Regős Gábor
4-5110117. Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

A politikai gazdaságtan tanfolyam tematikája (2 év)

a) *A kapitalizmus politikai gazdaságtana.*

1. téma:	Alapfogalmak. A kapitalizmus kialakulása. Áru és pénz. — — — — — — — —	4	hét
2. „	Tőke és értéktöbblet. A munkabér és munkanap. Az értéktöbblet elosztása. A tőkés felhalmozás és a munkásosztály elnyomorodása.	6	„
3. „	Az értéktöbblet elosztása. — — — —	6	„
4. „	Tőkés újratermelés és válságok. — — —	4	„
5. „	Az imperializmus és a kapitalizmus általános válsága. — — — — — — — —	8	„

b) *A szocializmus politikai gazdaságtana.*

1. téma:	A Szovjetunió gazdasági fejlődése a szocialista társadalom felépítéséig. — — —	5	hét
2. „	A népgazdaság szocialista rendszere és legfőbb gazdasági törvényeinek jellege. — —	5	„
3. „	A szocializmus építése a népi demokráciákban. A népi demokrácia gazdasága. — —	5	„
4. „	A szocialista iparosítás. — — — — —	4	„
5. „	A mezőgazdaság szocialista átszervezése. —	5	„
6. „	A népgazdaság szocialista tervezése. — —	4	„
7. „	Népgazdaságunk ötéves terve. — — —	4	„
8. „	A társadalmi munka szocialista szervezete és a munka szerinti elosztás szocialista elve.	4	„
9. „	A szocialista üzemek tervszerű vezetése. —	4	„
10. „	Szocialista kereskedelem, pénzügy és hitel.	4	„
11. „	A kommunizmus építése a Szovjetunióban.	4	„
		76	hét
	Ismétlés és tartalék	10	„
		86	hét

»Marx és Engels felfedezték a kapitalista társadalom fejlődésének törvényeit és tudományosan bebizonyították, hogy a kapitalista társadalom fejlődésének és a benne folyó osztályharcnak elkerülhetetlenül a kapitalizmus bukására, a proletariátus győzelméhez, a proletariátus diktatúrájához kell vezetnie.«

(A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története.)

A politikai gazdaságtan tanulmányozásának néhány módszertani kérdése

A Politikai Bizottság május 17-i határozata értelmében káderképző tanfolyamainkon most tanulnak először politikai gazdaságtant. Mint minden új munkának, e tárgy tanulásának is vannak sajátos követelményei, amikre fel kell készülnünk. Az alábbiakban fel akarjuk hívni az elvtársak figyelmét néhány olyan kérdésre, ami a leggyakrabban felmerül a politikai gazdaságtan tanulmányozásának kezdeti időszakában. Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert az első hónapokban a kapitalizmus politikai gazdaságtanával fogunk foglalkozni, ami látszólag távoli a mi problémáinktól: a szocializmus építésének feladataitól.

Természetesen semilyen jó tanulási módszer nem szünteti meg teljesen a kezdet nehézségeit. Erre maga Marx hívja fel a figyelmet a Tőke előszavában:

»Minden kezdet nehéz — ez minden tudományban érvényes. Ezért az első fejezet megértése, főleg azé a szakaszé, amely az Áru elemzését tartalmazza, okozza majd a legtöbb nehézséget. — Persze, oly olvasókat tételezek fel, akik valami újat tanulni, tehát maguk is gondolkodni akarnak.«

Már most tanulásunk elején jól jegyezzük meg azt, hogy a politikai gazdaságtant nem véletlenül nevezik *politikai* gazdaságtannak. Pártunk politikai célkitűzéseit, az ötéves tervünk feladatait, az osztályharc kérdéseit a politikai gazdaságtan ismeretében sokkal alaposabban, sokoldalúbban értjük meg.

Sztálin elvtárs így ír: *»A proletariátus pártjának, ha nem akar tévedni a politikában, akkor mind programmja felépítésében, mind gyakorlati tevékenységében mindenekelőtt a termelés*

fejlődésének törvényeiből, a társadalom gazdasági fejlődésének törvényeiből kell kiindulnia.«

A társadalom gazdasági fejlődésének törvényeivel pedig a marxizmus-leninizmus elméletén belül elsősorban a politikai gazdaságtan foglalkozik.

A politikai gazdaságtan tanulmányozása igen komoly segítséget ad a gyakorlati munkában. Az ötéves terv teljesítése nem utolsósorban a vezető káderek munkájától függ. Tervünk teljesítésében az utolsó hónapokban megmutatkozó lemaradás szorosan összefügg azzal, hogy gazdasági vezetőink egy része még nem sajátította el jól a szocialista vezetés módszereit. Gazdasági vezető szerveink, üzemi vezetőink munkáját mindinkább gátolja a politikai gazdaságtani ismeretek hiánya. Természetesen nem arról van szó, hogy a politikai gazdaságtan ismerete helyettesítheti azokat a kifejezetten szakmai ismereteket, amelyeket egy gépgyár, vagy egy textilgyár felelős egyszemélyi vezetése megkövetel. De a politikai gazdaságtan tanulmányozása nagy mértékben elő fogja segíteni a szocialista gazdasági vezetés módszereinek kialakítását — a népgazdaság minden területén.

A politikai gazdaságtan tanulmányozásának jelentőségét ebből a szempontból a szocialista gazdaság tárgyalásánál különösen kézzelfoghatóan látjuk majd. De a kapitalista gazdaság kérdéseivel is ebben a szellemben kell foglalkoznunk.

A kapitalizmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása során az a legfontosabb feladat, amit meg kell oldani a konferenciavezetőknek, tankörvezetőknek, de minden egyes ezen a szakon tanuló elvtársnak is: hogyan kell úgy tanítani és úgy tanulni a kapitalizmus politikai gazdaságtanát, hogy segítsen a szocializmus építése feladatainak jobb megoldásában? Lehet-e egyáltalán a mi viszonyaink között így foglalkozni a kapitalizmus politikai gazdaságtanával? Lehet és hozzátehetjük, csak így lesz eredményes a tanulásunk.

Miért szükséges a kapitalizmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása a népi demokrácia viszonyai között? Először is: sokkal tisztábban, megalapozottabban fogjuk látni politikai gazdaságtani ismereteink alapján a nemzetközi helyzetet, a Szovjetunió békepolitikáját a kapitalista országokban, a gyarmatokon harcoló testvérpártjaink politikai irányvonalát, a kapitalista országok néptömegeinek harcát, az imperialisták háborús előkészületeit. Másodsorban: a kapitalizmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása hozzásegít ahhoz, hogy népi demo-

kráciánk gazdaságát, amely ma átmenetet képez a tőkés gazdaságból a szocialista gazdaságba, jobban megértsük és ennek alapján hozzáértőbben, eredményesebben harcoljunk a még meglévő kapitalista elemek — elsősorban a kulákság — ellen, a szocialista szektor fejlesztéséért. Harmadsorban: a szocialista gazdasági rend fölényét, a szocialista gazdaság elvi kérdéseit, törvényszerűségeit a kapitalizmus politikai gazdaságtanának ismeretében sokkal mélyebben, alaposabban értjük meg. — Tehát a kapitalizmus politikai gazdaságtanát is a ma számára tanuljuk.

Hogyan érvényesítsük ezt az alapvető szempontot tanulásunkban?

Természetesen nincs erre általános, minden anyag feldolgozásánál, minden elvtársnál egyformán alkalmazható séma. Itt csak néhány példán keresztül szeretnénk megmutatni, hogy milyen módon lehet és kell a kapitalizmus politikai gazdaságtanát tanulmányozni.

Az első témának egyik legfontosabb kérdése a kapitalizmus alapvető ellentmondása. A probléma tanulmányozása során megértjük azt, hogy a termelőeszközök magántulajdonán alapul a tőkés kizsákmányolás. Hogyan lehet ezt a gondolatot úgy továbbvinni, hogy abból a ma számára vonjunk le következtetéseket?

Ha a munkásosztály kizsákmányolása a tőkés magántulajdonon alapul, akkor a tőkés kizsákmányolás felszámolásának alapfeltétele: a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a munkásosztály a hatalom részese, illetve a hatalom birtokosa. Hogyan, mikor történt ez meg nálunk? Emlékszünk arra, mikor 1946-ban állami kezelésbe vettük a bányákat és a legnagyobb nehézipari üzemeket. Ekkor a termelőeszközöknek egy jelentős része került annak az államhatalomnak a birtokába, amelynek a munkásosztály volt a vezető ereje. Emlékszünk arra is, mikor 1948 tavaszán a száznál több munkást foglalkoztató üzemeket államosítottuk. Ezzel az iparban levő termelőeszközöknek a döntő zöme került társadalmi tulajdonba. Ma már egész gyáriparunk a nép tulajdonát képezi.

Miért volt ezt érdemes így végiggondolni? Mert a következő tanulságokat vonhatjuk le: az államosítás politikai harc kérdése volt, szervesen összefonódott azokkal a politikai küzdelmekkel, amelyeket a munkásosztály hatalmának megszilárdításáért vívtunk. A termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése, a termelőeszközök társadalmi tulajdona tehát ugyanúgy

nem egyszerű gazdasági kérdés, mint ahogyan a politikai gazdaságtan egyetlen kérdése sem az. — Ugyanakkor látjuk azt is, hogy mi volt annak a politikai harcnak elméleti alapvetése, amelyet néhány évvel ezelőtt az üzemek államosításáért vívtunk. Azt az eszmét vittük nálunk is diadalra, amit Marx és Engels több mint 100 évvel ezelőtt fogalmaztak meg először a Kommunista Kiáltványban: »A proletariátus arra használja fel politikai uralmát, ... hogy minden termelőeszközt az állam kezében, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosítson ...« Ezt a tanítást fejlesztették tovább Lenin és Sztálin a Bolsevik Párt, a szovjet nép tapasztalata alapján, amely először tette társadalmi tulajdonná a termelőeszközöket.

Ha látjuk azt, hogy a tőkésrendszer, a tőkés kizsákmányolás gazdasági alapja a magántulajdon, ez már fényt vet arra is, hogy a szocializmus építése szempontjából, a szocialista szektor megszilárdítása szempontjából mennyire alapvető, döntő jelentősége van a társadalmi tulajdonnak. Látjuk az elvi alapját a társadalmi tulajdon védelmének, annak, hogy a dolgozók tudatosan, mint a maguk tulajdonát nézzék és becsüljék üzemeinket, bányáinkat. Ime: egy lényeges szempont a szocialista tulajdon védelméről szóló törvény, a Nazarova-mozgalom és még egy sor gyakorlati kérdés, feladat elméleti megértéséhez.

Természetesen a szocialista tulajdon jelentőségével, formáival részletesen, alaposabban a szocializmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása során, tanfolyamunk második — nagyobbik — részében fogunk foglalkozni. Azonban már most arra kell törekednünk, hogy a kapitalizmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása közben átgondoljuk, feldolgozzuk azokat a tapasztalatokat, amiket éppen a kapitalizmus elleni harcban, a szocializmus építése során szereztünk. Azért kell jól értenünk a kapitalizmus politikai gazdaságtanát, hogy jobban, eredményesebben tudjunk harcolni a kapitalista gazdaság még meglevő elemei, maradványai ellen a szocializmus építéséért.

Nézzünk egy másik példát. A második téma tanulmányozása során foglalkozni fogunk többek között a munkásosztály elnyomorodásával. Ehhez a kérdéshez néhány friss folyóiratcikket is el kell olvasnunk kötelező és részben ajánlott irodalomként. Ezek a cikkek az Amerikai Egyesült Államok munkásosztályának mai helyzetével, a Tito-fasizmus igájában szenvedő munkásosztály sorsával, a háborús előkészületeknek a nyugati országok munkásosztálya helyzetére gyakorolt hatásá-

val foglalkoznak. Nagyon fontos az, hogy ezeket az anyagokat ne afféle »pótlék«-nak, az elvi kérdésekre adott könnyű »ráadásnak« tekintsük, hanem a tanulás elmélyítéséhez, az elvi kérdések megértéséhez elengedhetetlenül szükséges tananyagnak. Ezek a mai tények megcáfolhatatlanul bizonyítják azt, hogy a Marx által megállapított törvényszerűségek ma, az imperializmus viszonyai között is érvényesek.

Milyen új tanulságokat adnak például ezek a cikkek Marx megállapításaihoz? Megmutatják és konkrét tényekkel bebizonyítják azt, hogy a tőkés országok munkásosztályainak a béremelésért, az életszínvonal emeléséért folytatott harca szerves része a békeharcnak. Az amerikai imperializmus támadó háborús előkészületeit elsősorban az bizonyítja, hogy eddig soha nem látott mértékben szélesíti a háború céljait szolgáló termelését, és a Marshall-terv láncára fűzött csatlós országok gazdasági életét is erre kényszeríti. Ez a dolgozó nép szegénységét, közte a munkásosztály nyomorát a végsőkig elmélyíti. Így hat ma — a kapitalizmus általános válságának idején, — persze csak vázlatosan kifejtve — a munkásosztály elnyomorodásának törvénye. Miért hasznos ezt így végiggondolni az egyéni tanulás közben? Mert ennek alapján láthatjuk elvileg is tisztán azt, hogy a kapitalista országokban a béremelésért folytatott harc, a néptömegek életszínvonalának emeléséért folytatott harc is a béke védelmének ügyét szolgálja, akadályozza az imperialisták háborús terveit. Ezért kapcsolhatják és kapcsolják össze az imperialista országokban harcoló testvérpártjaink a munkásosztály, a dolgozó nép létérdekeiért vívott harcot az amerikai imperializmus elleni harccal.

Ha egyszer ezt így végiggondoltuk, utána sokkal mélyebben, sokoldalúbban fogjuk látni a kapitalista országok népeinek, munkásosztályának sztrájkjait, megmozdulásait, egész harcát. Így segítheti elő a kapitalizmus politikai gazdaságtanának tanulmányozása a nemzetközi helyzet alaposabb megértését.

A politikai gazdaságtan tanulmányozásánál az egyik gyakori kezdeti nehézség az, hogy túlságosan elvontnak, nehéznek találják az elvtársak különösen az első anyagokat, az áru, az érték, a pénz problémáit. Nézzük meg közelebbről ezt a nehézséget. Ezek a fogalmak csakugyan elvontak. Az érték nem kézzelfogható valami és egyetlen árun sem szemmelláthatóak azok a tulajdonságok, amelyeket Marx kielemez a Tőke első oldalain.

Mit jelent azonban ez az elvontság? Azt, hogy Marx eltekint ugyan egy sor körülménytől, de éppen azért hagyja el ezeket, hogy annál világosabban, élesebben mutassa meg a leglényegesebb, legdöntőbb vonásokat. Elvonatkoztat a másodlagos, kevésbbé fontos tényezőktől azért, hogy kiragadja a legfontosabbat, a legáltalánosabbat.

Kövessük ezt a módszert például az áru elemzésénél, amely az első tananyag egyik főkérdése. A tőkés társadalomban minden áruvá válik. Még egyetlen darab árunak — mondjuk egy darab szövetnek — is nagyon sok tulajdonsága van: a színe, a hossza, a formája stb. Hát még a tőkés társadalom millió és millió árucikkének! Marx mégis mindössze két tulajdonságát emeli ki az árunak: azt, hogy emberi szükséglet kielégítésére szolgál és azt, hogy cserére termelik (nem saját használatra). Elvonatkoztatás ez, elvont tulajdonságai ezek az árunak? Kétségtelenül azok. De enélkül nem lenne tudományos elemzés. A fenti példánál: a tanulás során látni fogjuk azt, hogy csak ez az elvonatkoztatás teszi lehetővé azt, hogy Marx kifejtse az áru értékét, az érték lényegét — ezek pedig a kapitalizmus politikai gazdaságtanának alapvető kérdései. A tudományt nem utolsósorban az teszi tudománnyá, hogy általános következtetéseket tud levonni a tények alapján, a gyakorlat számára. Általánosítás pedig nincs elvonatkoztatás nélkül. Marx maga ezt mondja erről a Tőke előszavában: »... a gazdasági formák tanulmányozásánál sem mikroszkópot, sem vegyi hatószereket nem vehetünk igénybe. (Ezek a természettudományos kutatómunka eszközei.) Mindkettőt az elvonatkoztatási képességnek kell pótolnia.«

Világos azonban az, hogy ez az elvonatkoztatás valójában közelebb hozza a társadalom törvényeinek megértését.

Arra kell tehát törekednünk, hogy tanulásunk során igyekezzünk követni Marx gondolatmenetét és gondoljuk át, hogy miért éppen azok a vonások a legfontosabbak, amelyeket kiemel és miért tekint el a többiektől.

Sok elvtárs úgy akarja »leküzdeni« ezeket a nehézségeket, hogy ahelyett, hogy iparkodna megérteni ezeket az elvont fogalmakat, bemagolja e meghatározásokat. Az ilyen »tanulás« nem sokat ér, nem visz közelebb a kérdés lényegéhez. Nézzünk egy példát erre ugyancsak az első téma anyagából, az értékelmélet köréből.

Az áru értékét az előállításához társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg. Ez a meghatározás azonban nem

elég az érték megértéséhez. *Az érték lényege az, hogy társadalmi viszony,* az embereknek egymáshoz való kapcsolatát fejezi ki. Mit jelent az, hogy az érték társadalmi viszony?

Vegyünk egy árut, mondjuk egy asztalt. Az előállításához társadalmilag szükséges munkaidő 8 óra. Ez határozza meg az értékét. De miért ölt értékformát a munkaidő?

Az asztalos munkaereje egy kis része a társadalom összes termelőerőinek. Az egész társadalomnak szüksége van bizonyos mennyiségű asztalra. Ennek a szükségletnek egy részét elégíti ki az asztalos az általa készített asztalokkal. Ugyanakkor az asztalos fogyaszt kenyeret is, ruhát is, amit egy pék, egy szabó termel meg számára. Így kapcsolódik bele a társadalmi termelésbe: fogyasztja a mások által termelt termékeket és másoknak is szükségük van az általa előállított asztalra. Tehát társadalmi munkát végez, a társadalmi termelés egy részét. De ez a kapcsolat — és ez a lényeges — nem mutatkozik meg világosan, közvetlenül. Nem tudja a mi asztalosunk, kinek van szüksége az ő asztalára és egyáltalán szüksége van-e rá valakinek? Csak termel, csinálja az asztalokat és a piacon derül ki utólag az, hogy el tudja-e adni és a cserébe kapott pénzen meg tudja-e vásárolni a neki szükséges kenyeret, ruhát stb.? *Vagyis társadalmi munkáját mint elszigetelt magántermelő fejti ki,* az asztalost, a pékét, a szabót *csak a piac kapcsolja össze,* munkájuk társadalmi jellege itt mutatkozik meg burkoltan és eltorzítva.

Ez a társadalmi viszony az érték lényege a kapitalizmusban. Ha ezt átgondoltuk, akkor meg fogjuk érteni, hogy a kapitalizmus vakon ható törvényszerűségei hogyan szabályozzák a társadalom életét. Látni fogjuk, hogy az egyes jelenségek mögött — pl. az árak alakulása a piacon, termelők tönkremenetele stb. — milyen erők hatnak.

(A kapitalista gazdasági rend törvényszerűségeinek hatását az emberek életére szemléletesen megmutatja a szépirodalom. Pl. Gorkij »Amerikában« c. elbeszélésgyűjteménye a szépirodalom eszközeivel leplezi le azt, hogy a dolgozó emberek életét hogyan teszi tönkre a kapitalizmus.)

A politikai gazdaságtan fogalmait, meghatározásait általában így kell tanulnunk: a pontos meghatározáson túl — mert természetesen ez is fontos — minél egyszerűbb példákon keresztül igyekezzünk megérteni azt a társadalmi viszonyt, amit kifejez. Csak így értjük meg igazán majd a további anyagok tárgyalása során a tőke, az értéktöbblet, a kizsákmányolás lényegét.

Türelmes, alapos munkával minden elvtárs feltétlenül képes a marxista-leninista politikai gazdaságtan elsajátítására. Ne feledjük Marx tanácsát:

»*A tudomány nem ismer széles országutat s csak azok remélhetik, hogy napsütött ormait elérik, akik nem riadnak vissza attól, hogy meredek ösvényei megmászása fáradságos.*«

Tanterv az „Alapfogalmak. A kapitalizmus kialakulása. Áru és pénz." c. téma feldolgozásához

1—2. hét: Alapfogalmak. A kapitalizmus kialakulása.

a) A politikai gazdaságtan tárgya. A politikai gazdaságtan helye a marxista-leninista elméletben. Munka, munkaeszköz, munkatárgy, termelési eszköz. Termelőerők,* termelési viszonyok, termelési mód.

b) A termelőerők fejlődése a feudalizmus idején. A város és falu közötti munkamegosztás kifejlődése. Naturálgazdálkodás és árutermelés. A manufaktura.

A tőkés termelés alapvető ellentmondása.

c) Az eredeti felhalmozás. A tőkésosztály és a munkásosztály kialakulása. A tőkés termelőmód kialakulása Magyarországon

Kötelező irodalom:

A kapitalizmus politikai gazdaságtana — a közgazdasági középiskola tankönyve. 3—9., 23—41. oldal.

Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmus c. műveből a »Történelmi materializmus« c. rész *a)* pontja.

Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig c. mű III. részéből. (Útmutatóban.)

Marx: A Tőke c. műből részletek az eredeti felhalmozásról. (Útmutatóban.)

* Az eddigi magyar fordításokban nem pontos *a termelőerők meghatározása.* A helyes szöveg a SzK(b)P története legújabb magyar kiadása alapján a következő:

»A *munkaeszközök,* amelyek segítségével az anyagi javakat előállítják, az *emberek,* akik a munkaeszközöket mozgásba hozzák és bizonyos *termelési tapasztalatokkal* és *munkában való gyakorlottsággal* rendelkezve végzik az anyagi javak termelését — mindezek az elemek együttvéve a társadalom *termelőerőit alkotják.*« (SzK(b)P története 5. Szikra kiadás, 148. oldal.)

Mód Aladár: Részlet a »400 év küzdelem az önálló Magyarországért« c. könyvből. (Útmutatóban.)

Pach Zsigmond: Részlet a »Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon« c. cikkből. (Útmutatóban.)

Ajánlott irodalom:

Marx—Engels: A kommunista kiáltvány I. Burzsoá és proletár.

Leontyev: A politikai gazdaságtan tárgya és módszere. 5—28. oldal.

Kérdések a tanult anyag rendszerezéséhez:

1. Mi a politikai gazdaságtan tárgya? Miért foglalkozunk a kapitalizmus politikai gazdaságtanával?
2. Mi a termelő erő, termelési viszony, termelési mód? Miért a termelési viszony az alapvető a politikai gazdaságtan szempontjából?
3. Mi a tőkés termelés alapvető ellentmondása?
4. Hogyan jön létre a tőkésosztály és a munkásosztály? Melyek a magyar kapitalizmus kialakulásának sajátos vonásai?

3—4. hét: *Az áru és pénz.*

a) Az árutermelés uralma a kapitalizmusban. Az áru fogalma, használati értéke és cserecértéke. Az érték. Az árutermelő munka kettős jellege. Az áru értékének nagysága.

b) Az értékformák fejlődése és a pénz kialakulása. A pénz lényege és funkciói. A pénz, mint értékmérő és az árak mércéje. Az ár Az értéktörvény szerepe a kapitalizmusban. Marx értékelméletének jelentősége.

Kötelező irodalom:

A kapitalizmus politikai gazdaságtana — a közgazdasági középiskola tankönyve. 41—52. oldal.

Kozlov: A tőkés termelési mód kialakulása. 91—97. oldal.

Ajánlott irodalom:

Kozlov: A tőkés termelési mód kialakulása. 78—91., 97—105. oldal.

Kérdések a tanult anyag rendszerezéséhez:

1. Mit értünk az áru használati értéke, csereértéke és értéke alatt?
2. Mi az árutermelő munka kettős jellege és miért fontos ez?
3. Mi a pénz lényege?

Szépirodalom:

Gorkij: A sárga ördög városa. Az »Amerikában« c. kötetből.
Gorkij: Artamonovok.

*

Javasoljuk, hogy az elvtársak a közgazdasági középiskola tankönyvét (A kapitalizmus politikai gazdaságtana. A szocializmus politikai gazdaságtana), mely a tanulás alapirodalmát képezi, vásárolják meg.

Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig c. mű III. részéből

A tőkés termelés előtt, tehát a középkorban, általában kisüzem uralkodott, melynek alapja az volt, hogy a munkások termelőeszköze a munkások magántulajdona volt: a szabad vagy a jobbágy sorban levő kisparaszt földművelése, a városok kézműipara. A munkaeszközök — a föld, a mezőgazdasági szerszámok, műhely, a kézműves szerszáma — egyéni munkaeszközök voltak, csak egyéni használatra szánva, tehát szükségszerűen kicsinyesek, törpék, korlátoltak. De éppen ezért rendszerint magáé a termelőé voltak. Ezeket a felaprózott, szűkös termelőeszközöket összpontosítani, kiterjeszteni, a termelés jelenkori hatalmas emeltyűivé átalakítani — ez volt a tőkés termelőmódnak és hordozójának, a burzsoáziának, történelmi hivatása. Hogy hogyan hajtotta ezt végre történelmileg a XV. század óta az egyszerű kooperáció, a manufaktúra és a nagyipar három fokán keresztül, azt Marx »A tőke« negyedik szakaszában részletesen leírta. De a burzsoázia, amint ez ott szintén megállapítást nyer, nem változtathatta át ezeket a korlátolt termelőeszközöket hatalmas termelőerőkké anélkül, hogy át ne változtassa őket az egyes ember termelőeszközeiből *társadalmi* termelőeszközökké, olyanokká, amelyeket csak *emberek összessége* alkalmazhat. A rokka, a kézi szövőszék, a kovácspőröly helyébe a fonógép, a mechanikus szövőgép, a gőzkalapács lépett, az egyes kézműves műhelye helyébe a gyár, amely százak és ezrek összemunkálkodását teszi szükségessé. És nemcsak a termelőeszközök, maga a termelés is átalakult az egyes műveletek sorává, a termékek pedig az egyén termékeiből társadalmi termékekké. A fonal, a szövet, a vasáruk, amelyek most a gyárakból kikerültek, sok munkás közös termékei voltak, akiknek kezén, mielőtt készen lettek, sorban át kell menniök. Egyikük sem mondhatta: ezt *én* csináltam, ez az *én* termékem.

Ahol azonban a termelés alapformája a természetadta, tervszerűtlenül fokozatosan keletkezett társadalmi munkamegosztás, ott a termékek az *áruk* formáját öltik magukra, amelyeknek kölcsönös cseréje, vétele és eladása az egyes termelőknek lehe-

tővé teszi különböző szükségleteik kielégítését. És ez történt a középkorban. A paraszt például eladott mezőgazdasági termékeket a kézművesnek és vett tőle ezért kézműipari cikkeket. Az egyes termelők, árutermelők e társadalmába beékelődött most az új termelőmód. Ez az új termelőmod az egész társadalomban uralkodó *tervszerűtlen* munkamegosztás kellős közepébe iktatta a *tervszerű* munkamegosztást, úgy ahogyan az az egyes gyárakban volt megszervezve: az *egyéni* termelés mellé lépett a *társadalmi* termelés. Mind a kettő termékeit ugyanazon a piacon adták el, tehát legalább megkozelítőleg egyforma áron. De a tervszerű szervezet hatalmasabb volt, mint a természetadta munkamegosztás; a társadalmilag dolgozó gyárak olcsóbban állították elő termékeiket, mint az elaprózott kistermelők. A kistermelés egyik területen a másik után szenvedett vereséget, a társadalmi termelés forradalmasította az egész régi termelőmódot. De a társadalmi termelésnek ezt a forradalmasító jellegét oly kevéssé ismerték fel, hogy éppen ellenkezőleg, az árutermelés emelése és előmozdítása céljából honosították meg. Közvetlen kapcsolatban az árutermelés és az áruesere meghatározott, már meglevő emeltyűivel: a kereskedelmi tőkével, a kézműiparral, a bérmunkával jött létre. Amennyiben maga is mint az árutermelés új formája lépett fel, az árutermelés kisajátítási formái rá nézve is teljes mértékben érvényben maradtak.

Az árutermelésben, ahogyan az a középkorban kifejlődött, nem is vetődhetett fel a kérdés, kié legyen a munka terméke. Az egyéni termelő rendszerint saját, gyakran önmaga termelte nyersanyagból, saját munkaeszközeivel és saját vagy családja kezemunkájával készítette. Nem is kellett elsajátítania, magától értetődően az övé volt. A termék tulajdona tehát a *saját munkán* alapult. Még ahol idegen segítséget vettek is igénybe, ez rendszerint meliékesen történt és a béren kívül gyakran még egyéb jutalomban is részesült: a céhbeli legény és inas kevésbbé az ellátásért és a bérért dolgoztak, mint azért, hogy magukat mesterekké képezzék ki. Ekkor következett be a termelőeszközök összpontosítása nagy műhelyekben és manufaktúrákban, átalakulásuk valóban társadalmi termelőeszközökké. De a társadalmi termelőeszközökkel úgy bántak, mintha azok, úgy, mint azelőtt, egyes emberek termelőeszközei és termékei volnának. Ha a munkaeszközök tulajdonosa eddig ezért sajátította el a terméket, mert az rendszerint saját terméke volt és idegen segéderő kivétel volt, úgy a munkaeszközök tulajdonosa ezentúl is elsajátította a terméket, bár ez nem is volt többé *az ő* ter-

méke, hanem kizárólag *idegen munka* terméke. Így most a társadalmilag előállított termékeket nem azok sajátították el, akik a termelőeszközöket valóban működésbe hozták és a termékeket tényleg előállították, hanem a *tőkések*. A termelőeszközök és a termelés lényegében társadalmiakká lettek. De olyan eltulajdonítási formának vetették őket alá, amelynek előfeltétele az egyesek magántermelése, amikor tehát mindenki birtokosa termékének, melyet piacra visz. A termelőmódot alávetik ennek az eltulajdonítási formának, annak ellenére, hogy a termelőmód megsemmisíti az eltulajdonítási forma előfeltételeit.* Ebben az ellentmondásban, amely az új termelőmódnak a tőkés jellegét megadja, *a jelenkor egész összeütközése már csírájában megvan.* Minél inkább jutott uralomra az új termelőmód a termelés minden döntőjelentőségű területén és minden gazdaságilag döntőjelentőségű országban s minél inkább szorította ki ennek következtében, jelentéktelen maradványoktól eltekintve, az egyéni termelést, *annál kirívóbban kellett megnyilvánulnia annak, hogy a társadalmi termelés és a tőkés eltulajdonítás nem férnek össze egymással.*

Az első tőkések, mint mondottuk, a bérmunka formáját már készen találták. De a bérmunkát, mint kivételt, mint mellékfoglalkozást, mint segédmunkát, mint átmeneti pontot. A földmunkásnak, aki időszakonként napszámosmunkát vállalt, megvolt a saját földje, amelyből magából is szükség esetén megélhetett. A céh szabályai gondoskodtak arról, hogy aki ma segéd, holnap mesterré legyen. Mihelyt azonban a termelőeszközök társadalmi termelőeszközökké lettek és tőkések kezébe összpontosultak, mindez megváltozott. Az egyéni kistermelő termelőeszközei, valamint terméke mindinkább elértéktelenedett; nem maradt számára más hátra, mint a tőkéshez bérbe szegődnie. A bérmunka, mely azelőtt kivétel és segédmunka volt, most az egész termelés szabálya és alapformája lett; azelőtt mellékfoglalkozás, most a munkás kizárólagos tevékenységévé vált. Az időleges bérmunkás átváltozott életfogytiglanivá. Az életfogytiglani bérmunkások tömegét azonkívül óriási mértékben megnövelte a hű-

* Nem kell külön kifejtenünk, hogy ha az elsajátítás *formája* ugyanaz marad is, az elsajátítás *jellegét* a tent vázolt folyamat nem kevésbbé forradalmasítja, mint a termelést. Hogy a saját munkatermékemet sajátítom-e el, vagy mások termékét, ez természetesen két teljesen különböző módja az elsajátításnak. Mellékesen jegyezzük meg: a bérmunka, amely már magába rejti a tőkés termelőmód csíráját, igen régi keletű; helyenként és szórványosan évszázadokon keresztül kísérte a rabszolgaságot De tőkés termelőmóddá e csíra csak akkor fejlődhetett ki, amikor kialakultak ennek történelmi előfeltételei. (Engels jegyzete.)

béri rend egyidejű összeomlása, a hűbéres urak kíséreteinek feloszlása, a parasztok elűzése földjeikről stb. A kettéválás egyfelől a tőkések kezeiben összpontosított termelőeszközök és másfelől a termelők között, akiknek munkaerejükön kívül semmijük sem volt, megtörtént. *A társadalmi termelés és a tőkés eltulajdonítás közötti ellentmondás, mint a proletárság és a burzsoázia közötti ellentét jelentkezik.*

Láttuk, hogy a tőkés termelőmód beékelődött az árutermelők, egyéni termelők társadalmába, akiknek társadalmi kapcsolatát termékeik kicserélése közvetítette. De minden társadalomnak, amely árutermelésen nyugszik, az a sajátossága, hogy benne a termelők elveszítették az uralmat saját társadalmi viszonyaik fölött. Mindenki magának termel a véletlenül birtokában lévő termelőeszközökkel és a saját külön csereszükségletének megfelelően. Egyikük sem tudja, mennyi kerül a cikkéből piacra, mennyi szükséges ebből a cikkből általában, senki sem tudja, van-e a piacon tényleges szükséglet az ő egyéni termékére, megtérülnek-e majd önköltségei vagy egyáltalán eladhatja-e árúját? A társadalmi termelés anarchiája uralkodik. De az árutermelésnek, mint minden más termelési formának, megvannak a maga sajátos, benne rejlő, tőle elválaszthatatlan törvényei; és ezek a törvények érvényesülnek az anarchia ellenére, az anarchiában és az anarchia segítségével. Megjelennek a társadalmi összefüggés egyetlen továbbra is fennálló formájában, a cserében és az egyes termelővel szemben mint a verseny kényszertörvényei érvényesülnek. Ezeket a törvényeket tehát kezdetben maguk a termelők sem ismerik és csak hosszú tapasztalat útján kell őket lassanként felfedezniök. Tehát érvényt szereznek magukat a termelők nélkül és a termelők ellenére, mint a termelési forma vakon működő természeti törvényei. A termék uralkodik a termelőkön.

A középkori társadalomban, főleg az első évszázadokban, a termelés lényegében a termelő családja szükségleteit szolgálta. Túlnyomóan csak a termelő és családja szükségleteit elégítette ki. Ahol, mint vidéken, személyes függőségi viszonyok uralkodtak, ott a termelés a hűbérúr szükségleteinek kielégítéséhez is hozzájárult. A termékeket tehát itt nem cserélték, a termékek nem is öltötték fel az áru jellegét. A paraszt családja majdnem mindent megtermelt, amire szüksége volt, szerszámokat és ruhákat nem kevésbbé, mint élelmiszereket. Csak amikor annyira jutott, hogy a saját szükségletén és a hűbérúrnak járó természeti szolgáltatásokon felül felesleget is termelt, csak akkor termelt

árukat is; ez a felesleg, amikor társadalmi cserébe vetették, eladásra felajánlották, áruvá lett. A városi kézműveseknek persze mindjárt kezdettől a csere számára kellett termelniök. De ők is saját szükségleteik legnagyobb részét a maguk munkájával elégítették ki; voltak kertjeik és kis földjeik, jószágukat a község erdejébe küldték, amely azonkívül épületfával és tüzelővel is ellátta őket; a nők lent szőttek és gyapjút fontak stb. A csere céljait szolgáló termelés, az árutermelés még csak keletkezőfélben volt. Innen a korlátolt csere, korlátolt piac, változatlan termelőmód, helyi elzárkózás kifelé, helyi egyesülés befelé; földközösség a falun, céh a városban.

De az árutermelés kiterjedésével és főleg a tőkés termelőmód felléptével az árutermelés eddig szendergő törvényei is nyiltabban és erőteljesebben léptek érvénybe. A régi egyesülések meglazultak. Az elzárkózás régi korlátai ledőltek, a termelők mindinkább átváltoztak független, elszigetelt árutermelőkké. A társadalmi termelés anarchiája nyilvánvalóvá lett és mindinkább kiélesedett. A legfőbb eszköz azonban, amellyel a tőkés termelőmód a társadalom termelésének ezt az anarchiáját fokozta, egyenes ellentéte volt az anarchiának: a termelés fokozódó szervezése társadalmi termeléssé minden egyes termelővállalatban. Ezzel az emeltyűvel a tőkés termelőmód véget vetett a régi békés állandóságnak. Ahol egy iparágban gyökeret vert, ott nem tűrt meg maga mellett régebbi üzemi módszereket. Ahol hatalmába kerítette a kézművességet, ott elpusztította a régi kézműipart. A munka tere harctér lett. A nagy földrajzi felfedezések és az ezeket követő gyarmatosítások megsokszorozták a fogyasztóterületet és meggyorsították a kézművesség átalakulását manufaktúrává. Nemcsak az egyes helyi termelők között tört ki a harc; a helyi harcok nemzeti harcokká nőttek, a XVII. és XVIII. század kereskedelmi háborúivá. Végre a nagyipar és a világpiac kialakulása a harcot egyetemessé tette és egyúttal hallatlanul kiélesítette. Egyes tőkések, valamint egész iparágak és országok sorsát a természetes vagy mesterséges termelőfeltételek kedvező volta dönti el. A vesztest kíméletlenül elleszik láb alól. A darwini harc, ez a létért, a természetből fokozott hevességgel átplántálva a társadalomba. Az állat természetes helyzete mint az emberi fejlődés csúcspontja jelentkezik. Az ellentmondás a társadalmi termelés és a tőkés elsajátítás között immár úgy jelentkezik, mint *ellentét a termelés szervezettsége között az egyes gyárban és a termelés anarchiája között az egész társadalomban.*

Az eredeti felhalmozásról

(Részlet Marx Tőke c. művéből.)

A pénz és az áru nem eleve tőke, éppoly kevéssé, mint ahogyan a termelési és létfenntartási eszközök sem azok. *Tőkévé kell őket változtatni.* Ez az átváltoztatás maga azonban csak meghatározott körülmények között mehet végbe, amelyek lényegileg a következőkben csúcsosodnak ki: két igen különböző fajtáju árutulajdonosnak kell egymással szembe és szerződésre lépnie, egyrészt *a pénz, a termelést és létfenntartási eszközök tulajdonosának,* akinél arról van szó, hogy a tulajdonában lévő értékösszeget idegen munkaerő megvásárlásával *értékesítse;* másrészt *a szabad munkásnak*, aki eladja saját munkaerejét, s ezért munkát ad el. *Szabad munkások* abban a kettős értelemben, hogy sem ők maguk nem tartoznak közvetlenül a termelőeszközökhöz, mint a rabszolgák, jobbágyok stb., sem a termelőeszközök nem tartoznak őhozzájuk, mint az önállóan gazdálkodó paraszt stb. esetében, sőt ellenkezőleg, attól szabadok, megfosztottak és mentesek *Az árupiacnak* ezzel a *polarizálódásával* a tőkés termelés alapfeltételei adottak. A tőkeviszony feltételezi *a munkások elválasztását a munka megvalósítási feltételeinek tulajdonától.* Mihelyt a tőkés termelés egyszer már a maga lábán áll, ezt az elválasztást nemcsak *fenntartja,* hanem *mind nagyobb méretekben újratermeli.* Az a folyamat tehát, amely a tőkeviszonyt *létrehozza,* nem lehet más, mint *a munkas elválasztása munkafeltételeinek tulajdonától,* oly folyamat, amely egyrészt a társadalmi létfenntartási és termelési eszközöket *tőkévé,* másrészt a közvetlen termelőket *bérmunkásokká változtatja.* Az ú. n. *eredeti felhalmozás* tehát nem más, mint *a termelőknek és a termelőeszközöknek történelmi szétválasztási folyamata.* »Eredetinek« azért mutatkozik, mert a *tőke* és a neki megfelelő termelőmód *előtörténetét* alkotja.

3. Véres törvények a kisajátítottak ellen a XV. század végétől.

A hűbéri kiséretek feloszlatása folytán és a lökésszerűen végrehajtott erőszakos földkisajátítás következtében elkergetett, szabad prédául szolgáló proletariátust a fellendülő manufaktúra képtelen volt oly gyorsan felszívni, mint ahogyan létrejött. Másrészt azok, akiket életük szokott pályájáról ily hirtelenül kilendítettek, nem szokhattak bele éppen ilyen hirtelenül az új állapot követelte fegyelembe. Tömegesen lettek koldusokká, rablókká, csavargókká, részint hajlamból, többnyire azonban a körülmények kényszerítő ereje folytán. Ezért a XV. század végén és az egész XVI. században, *egész Nyugat-Európában véres törvényeket hoznak a csavargás ellen.* A mai munkásosztály apáit mindenekelőtt megfenyítették azért, mert kénytelenek voltak csavargókká és pauperekké lenni. A törvényhozás *»önkéntes« bűnözőknek* kezelte őket és feltételezte, hogy csupán *jószándékuktól* függ, hogy *a már nemlétező régi viszonyok között dolgozzanak tovább.*

Angliában ez a törvényhozás *VII. Henrik* alatt kezdődött.

VIII. Henrik, 1530: az öreg és munkaképtelen koldusok koldulási engedélyt kapnak, ezzel szemben az erőteljes csavargóknak korbács és börtön jár. Szekér végéhez kell őket kötni és addig korbácsolni, amíg a vér ömlik testükről, majd meg kell őket esketni arra, hogy visszatérnek szülőhelyükre, vagy oda, ahol az utolsó három évben laktak és »nekilátnak a munkának«. Mily kegyetlen gúny! *A VIII. Henrik* uralkodásának 27. évéből származó törvény megismétli az előbbi rendelkezést, de új pótlásokkal szigorítja. Másodszori tettenérés és csavargás esetén a korbácsolást meg kell ismételni és a bűnös egyik fülét levágni, harmadszori visszaesésnek azonban, mint súlyos bűnözőt és a közösség ellenségét ki kell végezni.

VI. Edward: Uralkodásának első évében, *1547*-ben, elrendeli, ha valaki vonakodik dolgozni, mint rabszolgát ítéljék oda annak az embernek, aki naplopásért feljelentette. A mester kenyérrel és vízzel, gyenge levesekkel és olyan húshulladékkal táplálja rabszolgáját, amit megfelelőnek tart. Joga van ahhoz, hogy rabszolgáját korbácsolással és megláncolással bármilyen undorító munkára kényszerítse. Ha a rabszolga *14* napra eltávozik, akkor életfogytiglani rabszolgaságra ítélik és homlo-

kára vagy arcára S betűt sütnek; ha harmadszor is megszökik, mint hazaárulót kivégzik. Ura eladhatja, átörökítheti, mint rabszolgát bérbeadhatja, éppúgy, mint bármely más ingó jószágot és állatot. Ha a rabszolgák valamit uruk ellen elkövetnek, akkor ugyancsak ki kell őket végezni. A békebíráknak feljelentésre nyomozniuk kell utánuk. Ha kiderül, hogy egy csavargó 3 napon át lődörgött, akkor születési helyére kell vinni, mellére izzó vassal V jelet sütni és ott megláncolva, utcai vagy más szolgálatokra alkalmazni. Ha a csavargó hamis születési helyet ad meg, büntetésül életfogytiglani rabszolgája legyen ennek a helységnek, lakóinak, vagy testületének és S betűvel bélyegeztessék meg. Mindenkinek jogában áll, hogy a csavargó gyermekeit elvegye és a fiúkat 24 éves korig, a leányokat 20 éves korig, mint inasokat tartsa magánál. Ha elszöknek, eddig az életkorukig a mester rabszolgái lesznek, aki őket megláncolhatja, korbácsolhatja stb., ahogy neki tetszik. Minden mester vasgyűrűt tehet rabszolgájának nyakára, karjára vagy lábára, hogy jobban felismerje és biztosabb legyen felőle. E törvény utolsó része gondoskodik arról, hogy bizonyos szegényeket azok a helységek vagy egyének foglalkoztassanak, akik nekik enni és inni adnak és munkát igyekeznek számukra találni. Az ilyen *roundsman*-eknek (kerülőknek) nevezett egyházi rabszolgák Angliában még a XIX. században is sokáig előfordultak.

Erzsébet, 1572: Engedély nélküli és 14 évesnél idősebb koldusokat keményen meg kell korbácsolni és a bal fülcimpájukon megbélyegezni, *feltéve, hogy senki sem akarja őket két évre szolgálatába fogadni;* a visszaesőket, ha 18 évesnél idősebbek, ki kell végezni, feltéve, hogy senki sem akarja őket két évre szolgálatába fogadni; harmadszori visszaesés esetén azonban könyörület nélkül, mint hazaárulókat, ki kell végezni. Hasonló törvényeket hoztak Erzsébet uralkodásának 18. évében (13. törvény) és 1597-ben.

I. Jakab: Aki ide-oda vándorol és koldul, azt csavargónak nyilvánítják. A petty sessions (helyi bíróságok) békebíráit felhatalmazzák arra, hogy az ilyeneket nyilvánosan korbácsoltassák meg és az első tettenérés esetén 6 hónapra, a másodiknál 2 évre börtönözzék be. A börtönben annyiszor és annyi ideig kell korbácsolni őket, ahogyan azt a békebírák helyesnek találják... A javíthatatlan és veszedelmes csavargókat balvállukon R betűvel kell megbélyegezni, majd kényszermunkára küldeni. Ha újból kolduláson érik őket, könyörtelenül ki kell végezni. Ezeket a rendelkezéseket, amelyek a XVIII. század elejéig

voltak érvényben, csak az Anna királynő uralkodásának 10. évéből származó 23. törvény törölte el.

Hasonló törvények voltak Franciországban, ahol a XVII. század közepén Párizsban egy csavargókirályság (royaume des truands) létesült. XVI. Lajos uralkodásának kezdetén (1777. július 13-i rendelet) minden 16 és 60 év közötti épkézláb embert, akinek nem volt foglalkozása és nem tudott megélni, a gályákra küldtek. Hasonlóképpen intézkedik Németalföldre vonatkozóan V. Károly 1537. októberében kiadott rendelete, Hollandia államainak és városainak első ediktuma 1614. március 19-én, az Egyesült Tartományok Hirdetménye 1694. június 25-én stb.

Így a földjétől erőszakkal megfosztott, elűzött és csavargóvá tett falusi népességet *groteszk és terrorista törvényekkel* belekorbácsolták, -bélyegezték és -kínozták abba a fegyelembe, amelyet a bérmunka rendszere megkövetel.

Nem elég, hogy a munka feltételei, mint tőke, az egyik oldalra kerülnek és az emberek, akiknek nincs egyéb eladnivalójuk, csak a munkaerejük, a másikra. Az sem elég, ha arra kényszerítik őket, hogy önként eladják magukat. A tőkés termelés folyamán kifejlődik egy olyan munkásosztály, amely a nevelés, hagyomány, szokás alapján ennek a termelőmódnak a követelményeit magától értetődő természettörvényeknek ismeri el. A kifejlődött tőkés termelőfolyamat szerkezete megtöri minden ellenállásukat, a viszonylagos túlnépesedés állandó termelése a munka keresletének és kínálatának s így a munkabér alakulásának törvényét olyan vágányon tartja, amely a tőke értékesítési szükségleteinek megfelel s a gazdasági viszonyok néma kényszere megpecsételi a tőkés uralmát. Igaz, hogy a gazdaságon kívülálló, közvetlen erőszakot még mindig alkalmaznak, azonban csak kivételesen. A dolgok szokásos menetét illetően a munkást rá lehet bízni *»a termelés természeti törvényeire«*, azaz a tőkétől való függőségére, amely magából a termelés feltételeiből ered, s amelyet e feltételek biztosítanak és tesznek örökössé. De nem így van a tőkés termelés történelmi keletkezésénél. A feltörekvő burzsoázia él az *államhatalommal* és felhasználja arra, hogy a *munkabért »szabályozza«*, azaz a többletcsinálásnak megfelelő korlátok közé szorítsa, hogy a *munkanapot* meghosszabbítsa, magát a munkást pedig szokásos fokú *függőségben* tartsa. Ez az úgynevezett *eredeti felhalmozás* egyik lényeges mozzanata.

Részletek Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért c. könyvéből

A kapitalista termelés alapvető feltételeit egyik oldalról a termelőeszközöktől megfosztott szabad bérmunkások tömege, tehát a parasztság nagy tömegeinek a kisajátítása, másik oldalról a tőke felhalmozódása képezi. A kapitalista fejlődés klasszszikus formája esetén, így Angliában ez a két folyamat közvetlenül összekapcsolódik, párhuzamos egymással. Párhuzamos nemcsak abban az értelemben, hogy a parasztoktól elvett föld a nagybirtokosok kezében összpontosul, hanem abban az értelemben is, hogy az átalakulás alapvető forrása, az árutermelés a kereskedelem és az ipar nagyarányú fejlődésében jut kifejezésre. Ezzel kapcsolatos egyrészről a kisajátított parasztság ipari munkássá való átalakulása, másrészről a mezőgazdaság belső piacainak kiszélesedése, harmadsorban a mezőgazdaság kapitalista átalakulásához szükséges pénz és termelőeszközök belső felhalmozódása. Másképp áll azonban a kérdés a kapitalista fejlődésbe később bekapcsolódó, elmaradt országok szempontjából. Ezekben az országokban a parasztság kisajátítása és a mezőgazdaság kapitalista átalakulása nem kapcsolódik a kereskedelem és az ipar párhuzamos, illetve a mezőgazdaság kapitalista átalakulását megelőző és nagyarányú fejlődésével. Ezekben az országokban a kapitalista átalakulás súlyosabb körülmények közt megy végbe. Ezekben az országokban az ipar hiánya a kisajátított parasztság óriási többségét a kapitalista kizsákmányolás legreakciósabb formája, a tőkés árutermelésre áttérő nagybirtok áldozatává teszi. A másik oldalról viszont, a birtokososztály szempontjából tekintve, a mezőgazdaságnak hiányzik az elégséges belső piaca, másrészt nem áll rendelkezésére a belső piacon felhalmozódott tőke és felszerelés sem, amely a mezőgazdaság kapitalista átalakulásához szükséges. Ennek következtében a kapitalizmusba később bekapcsolódó elmaradt mezőgazdasági területek kapitalista átalakulásának, mind a vasút-

építés, a közlekedés kiépítése, mind a mezőgazdaság kapitalista átalakítása szempontjából elemi kérdése a hitel, a külföldi kölcsönök, az idegen tőkének az ország kapitalizálódásába való bekapcsolódása.

*

Ha az osztrák önkényuralom és a feudális nagybirtok fenntartása korlátozta a kapitalizmusra való átmenet szabadságát és a termelőerők fejlődését a mezőgazdaság területén, még messzebbmenően korlátozta ezt az ipar területén. Következett ez az osztrák nagyburzsoázia gazdasági céikitűzéséből, amely a közbenső vámhatárok likvidálásával igyekezett a monarchián belül a különböző tartományok elmaradt mezőgazdasági területeivel szemben a szabad piacot és feltétlen monopóliumát biztosítani.

Az ausztriai vezetőkörök előtt az osztrák nagyhatalom megteremtésének álma lebegett. Politikai elgondolásuk az volt, hogy az egységes és megerősödött osztrák birodalom egyesüljön a német államok szövetségével (Zollverein) s ezen belül Poroszországgal szemben ragadja magához a vezetést. A Baltikumtól az Adriáig terjedő 70 milliós birodalom megvalósításának gazdasági előkészítése Bruck osztrák kereskedelmi miniszter feladata lett volna, aki már 1849 decemberében terjedelmes beadványban igyekszik a német államokat meggyőzni az osztrák-német vámegyesülés előnyeiről. E vámegyesülés érdekében engedményeket is tesz: a rendkívül magas osztrák prohibitív vámokat leszállítja és az egész osztrák vámrendszert mind határozottabban szabadkereskedelmi irányba építi át. Ennek az elgondolásnak volt egyik része az önálló magyar vámterület megszüntetése is. A közbenső vámok fenntartása már jóval 1848 előtt sem volt osztrák ipari érdek, de a közös vámterület megteremtését akkor megakadályozta az érdekei tudatára ébredt magyarság ellenállása. Amikor a közteherviselés 48-ban megvalósult és a magyar birtokososztály politikai önállóságát és jogait 49-ben likvidálták, az akadályok megszűntek. A magyar honvédek még fegyverrel kezükben, vérük hullatásával védték a magyar szabadságot. mikor a márciusi császári pátens már megszünteti az ország gazdasági önállóságának feltételét: a külön magyar vámhatárokat. Megtiltja, hogy a birodalom határain belül bárminő címeken benső vámokat vezessenek be és elrendeli a meglévő vámhatárok lehető legrövidebb idő alatt való megszüntetését. Így a vámsorompók Ausztria és Magyarország

között a dohány- és sómonopólium bevezetése után, 1850. június 1-én lehullottak.

A vámhatárok megszüntetése ellentétesen éreztette hatását a magyar ipar és mezőgazdaság terén. Az önálló vámterület megszűntetésének első hatása az volt, hogy Pesten és Budán, de az egész országban is a negyvenes években létrejött több üzem tönkrement. Megszűnt a legnagyobb magyar textilvállalat, a hetvenéves multra visszatekintő Valero-féle pesti selyemgyár, továbbá egy stearingyár, egy vegyészeti, három olajgyár, egy cukorfinomító, Budán egy szőnyeggyár. A 40-es években nekilendülő tőkeszegény, fiatal magyar vállalatok nem versenyezhettek az egy évszázadon keresztül minden lehető állami támogatással nagyranövelt osztrák gyáriparral. A közös vámterület a 40-es évek kezdeti lendületével szemben messzemenően korlátozta az ipar nagyobbarányú és jelentősebb fejlődését.

Az osztrák kormány elvben az ipar teljes szabadságának, az ipari és kereskedelmi fejlődés szabadságának és előmozdításának az elveit hirdette az összmonarchia területén. A kapitalista gazdasági fejlődésnek ez a szabadsága azonban a monarchia túlnyomó része számára üres frázis maradt akkor, amikor az elmaradt és tőkeszegény területek kapitalista fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele: a tőke és a hitel elosztása felett az osztrák nagyburzsoázia által irányított osztrák bank rendelkezett és az egész monarchiára kiterjedő bankjegyszabadalomból származó hitelt és tőkét elsősorban az ugyancsak tőkehiányban szenvedő osztrák ipar és kereskedelem számára biztosította. A kapitalizmusra való átmenet elsősorban a mezőgazdaság kapitalizálódásával kapcsolatos új szükségletek következtében, ennek ellenére, kétségkívül bizonyos ipari fejlődéssel is járt. A mezőgazdasági terményforgalom kiszélesedése lehetetlen lett volna a közlekedés kiépítése és a mezőgazdasági termények feldolgozása, s a mezőgazdaság, a vasút és a mezőgazdasági üzemek felszerelését ellátó ipar bizonyos mérvű fejlődése nélkül. Ez a mezőgazdaság kapitalista fejlődéséhez szorosan kapcsolódó ipari fejlődés elsősorban az élelmezési iparok területén jutott a legjelentősebb mértékben kifejezésre. Az élelmezési iparnak ezt a jelentős fejlődését mutatja, hogy ez az iparág tartotta üzemben az ipari gőzgépek túlnyomó részét. A gőzgépeknek s teljesítőképességüknek, lóerejüknek emelkedése is ennek az iparágnak a keretében volt a legjelentősebb. Az üzemben tartott gőzgépek száma az élelmezési iparban 1852-től 1863-ig 42-ről 308-ra, lóereje 551-ről 4469-re emelkedett. A fejlődés orosz-

lánrésze az élelmezési ipar keretében is a malomiparra esett, ebben magában több mint tízszeresére: 14-ről 146-ra emelkedett a gőzgépek száma. Ebben a tekintetben az egész osztrák birodalomban Magyarország vezetett, mert a monarchia 253 malomipari gépének több mint a fele magyar malmokban működött. Hasonlóképpen, igen jelentős volt a szesz- és cukoripar fejlődése is. Annál reménytelenebb képet mutatott ezzel szemben a textilipar helyzete és fejlődése, melynek kifejlesztése pedig a védegyleti mozgalom egyik főcélkitűzése volt. Az olcsó pamutáruk használata rohamosan terjedt és az osztrák pamutipar évente sokmillió forintot vitt ki az országból. Len- és gyolcsiparunk mindinkább összezsugorodott, falusi népünk háziipara elsorvadt. Tönkrement gyapjúiparunk is, a selyemipar pedig teljesen megszűnt. Egész textiliparunk még 1863-ban is mindössze 6 gőzgéppel és 90 lóerővel dolgozott ugyanakkor, amikor az osztrák tartományok textilipara már 480 gőzgépet és több mint 10.000 lóerőt foglalkoztatott. A textiliparral szemben a fejlődésnek viszonylag kedvezőbb képét mutatta a vaskohászat, a vas-, fém- és gépipar. A vasútépítés, a mezőgazdasági üzemek gépi felszerelése, magának a mezőgazdaságnak termelőeszközökkel való ellátása területén rendkívüli mérvű szükséglet jelentkezett, s ez kifejezésre jutott abban, hogy egyes műhelyek komoly középüzemekké, gyárakká alakultak át, másrészt új gyárak és üzemek alakultak. Ezek között a legjelentősebb volt a 40-es években alakult, de termelését az 50-es években nagy mértékben kiszélesítő Ganz vasöntő és gépgyár. Az üzem az 50-es években már állandóan 120 embert foglalkoztatott, s kb. 300 tonna öntött vasalkatrészt készített vasúti kocsikhoz, ipari és mezőgazdasági gépekhez. Egy 1843-ban alakult műhelyből fejlődött ki ugyancsak az 50-es években a tömegcikkeket gyártó Schlick-gyár. 1857-ben alakult a Röck-gyár, mely már akkor gőzgépek és olajipari berendezések mellett nyomdaipari berendezéseket is gyártott. A vas- és gépipari üzemek közé tartozott az 1853-ban alakult Vidats-gyár, mely gőzgépeket, esztergapadokat, gépalkatrészeket, fúrógépeket stb. gyártott. A vas- és gépipar alapja tehát létrejött, de ezeknek az üzemeknek a termelésével kapcsolatban távolról sem kell nagyarányú vagy széleskörű produkcióra gondolni. Jellemző pl., hogy a Vidats-gyárban 1863—68 között készült gőzgépek hajtási engedélyének a száma mindössze 12 volt. A többi iparágban 1853-ban alakult a Gschwindt-féle szesz-, élesztő- és likőrgyár, 1855-ben a Wolfner-féle bőrgyár.

Iparunk általános fejlődésének a méreteiről és üteméről képet kapunk, ha a gőzgépek számát és lóerejét mutató adatokat számbavesszük. Ez adatok szerint 1852—63 között a gőzgépek száma viszonylag nem jelentéktelen mértékben: 79-ről 480-ra, a gőzgépek lóereje pedig 1175 lóerőről 8134 lóerőre emelkedett. A 480 gőzgépből azonban, mint rámutattunk, 308 — a gőzgépek közel háromnegyed része — az élelmezési iparban dolgozott. A fennmaradó 180 gőzgép közül 100 dolgozott a vas- és gépiparban, s mindössze 80 gép maradt az összes többi iparágra. Ebből világos, hogy a mezőgazdasági jellegű iparokon, a vasútépítéssel és a mezőgazdasági üzemek karbantartásával s felszerelésével kapcsolatos vas- és gépiparon kívül számbavehető gyáripar ebben az időben Magyarországon jóformán nem volt.

A gyáripari fejlődés egészének elmaradása mögött viszont jelentős mértékben indult meg a vasútépítés. A vasútvonalak hossza 1849 és 1866 között 178 kilométerről 2160 kilométerre emelkedett. Fontos szerepet játszott a szállításban az osztrák Dunagőzhajózási Társaság is, mely 1851-ben 51 hajóval és 500 uszállyal 2,165.000 métermázsa árut szállított, 1862-ben pedig már 136 gőzhajóval és 529 uszállyal 8,717.000 métermázsa áru forgalmát bonyolította le. A vasút és hajózás növekedésével indult fejlődésnek a szénbányászat is. 1851 és 1859 között a széntermelés 126.000 tonnáról 326.000 tonnára emelkedett. Egész ipari fejlődésünk mélységes elmaradottságát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy ugyanebben az időben Angliában már több mint 80 millió, Németországban közel 17 millió, Franciaországban több mint 8 millió és Ausztriában több mint 2 millió tonna volt az ipari munka és forgalom alapját képező szén termelése.

Az ipari termelésnek ez az elmaradása az új, a kapitalista fejlődés első szakaszán is messzemenően korlátozta annak az új erőnek: a munkásosztálynak kibontakozását, melynek fejletlensége oly súlyosan éreztette következményeit már az 1848—49-es forradalom kimenetelében is. Az ipari elmaradottság azzal járt, hogy az éleződő ellentétek ellenére, az abszolutizmus kibontakozó válságának a megoldása az uralkodó osztályok belső harcának, illetve egymásközti egyezkedésének a kérdése maradt.

Pach Zsigmond: Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. (Részlet)

»A tőkés termelőmód alapját megteremtő átalakulás előjátéka a XV. század utolsó harmadában és a XVI. század első évtizedeiben játszódik le. *Nagy tömeg szabad prédává vált proletárt dobtak a munkaptacra a hűbéri kíséretek feloszlatása által,* amelyek, mint azt Sir James Steuart helyesen jegyzi meg, mindenütt haszontalanul töltötték meg a házat és az udvart.«... A királyi hatalom... feltétlen uralom utáni törekvésében e kíséretek feloszlatását erőszakkal gyorsította...

Magyarországon »a tőkés termelőmód alapját megteremtő átalakulás« ezen szakaszát *jóval később*en, a XVII. században és a XVIII. század első felében futotta be. Ez a »különböző sorrend« megfelel a magyar fejlődés elmaradottságának, többek között annak, hogy Magyarországon csak később alakult ki »feltétlen uralom«, vagyis abszolút állam. Azok a tények azonban, amelyeket ekkor megfigyelhetünk, lényegileg azonosak az eredeti felhalmozás angliai »előjátékának« jelenségeivel.

Ismeretes, hogy a középkori nagybirtokon a különféle »udvari emberek«, szolgák nagy számban találtak megélhetést. Ez a helyzet a XVII. század folyamán kezd megváltozni. Az udvari emberek közül, akiknek a földesúr gazdaságában már nem tudja hasznát venni, mind többet elbocsátanak. Rákóczi Györgyről jegyezték fel pl., hogy amikor átnézte lednicei jószága számadásait és úgy találta, hogy a jövedelem csökkent, utasítást adott arra, hogy a szolgák egy részét bocsássák el, mert — indokolta a Marx-idézte angol közgazdászhoz egészen hasonlóan — »akármiben is szép dolog a takarékosság«. Az Eszterházyak is figyelmeztették szentmiklósi uradalmuk udvarbíráját, hogy »ott való... cselédet csak annyit tartson... akik nélkül... el nem lehet ő kegyelme, megkímélvén az iránt is a költséget... Wesselényi Ferenc pedig lelkére kötötte szendrői udvarbírájának, hogy »haszontalan és csak kenyérvesztegető szolgákat ne tartson, és azokat, akik nélkül... el lehetnek,

elbocsássa, mert az mit a féle heverő, haszontalan szolgára költ, maga vallja kárát«. Világos, hogy az ilymódon elbocsátott udvari emberek, szolgák, cselédek a nincstelenek egyre gyarapodó tömegének részévé váltak.

Ugyanebben a vonatkozásban kell rámutatnunk egy másik jelenségre, amely szintén végigvonul a XVII. század történetén és jelentősebb mozzanatát alkotja az eredeti felhalmozásnak: *a végvári katonaság elbocsátására*, szélnek eresztésére. Az ellenreformáció erőszakos eszközeitől sujtott, elkergetett, elbujdosott jobbágyság számára a XVII. század első felében még vonzó lehetőséget nyujtott a katonáskodás, a véghelyeken való vitézkedés. A törvények hosszú sora váltig tilalmazta ugyan, hogy jobbágyok végvári katonának álljanak, de éppen ezek a tilalmak — és számos egyéb adat — mutatják, hogy ez a folyamat jelentős méreteket öltött. »Még 1681-ben is azt panaszolják, hogy a jobbágyok családjukkal, gyermekeikkel ... a végek vidékére mennek s innen a végbeli katonák magukhoz veszik.«

A végvári katonáskodás azonban csak átmenetileg mentette meg ezeket az előzött és szökevény jobbágyokat sorsuktól: attól, hogy »szabad prédává« váljanak. A XVII. század közepétől kezdve, ugyanis a bécsi kormány egyre határozottabban törekedett arra, hogy minél több német katonát helyezzen Magyarországra. »Ez ... nemcsak hadi, hanem gazdasági ... szempontból is végzetes következményeket vont maga után. *Mert minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret.*« A harmincéves háború befejezése után, amikor a bécsi udvar részéről a Magyarország gyarmatosítására irányuló tendenciák egyre világosabbá váltak, mind nagyobb számban jöttek a német csapatok Magyarországra és egymásután szállták meg a bányavidéki és a felsőmagyarországi végházakat. Igy aztán pl. »mikor Kálló és Szatmár Rákóczi kezéről visszakerül, az ott lévő 900 főnyi magyar katonaságból csak 350-et tartottak meg.« A vasvári békét követő időben pedig a bécsi haditanács Kollonics javaslatára azt az eszmét vetette fel, »vajjon nem volna-e helyesebb, ha csak papíron tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig mindnyáját elbocsátanák«. Erre ugyan még nem került sor, de egyes magyar csapatrészek szélnek eresztése mind gyakoribbá vált.

A Wesselényi-féle szövetkezés felszámolása után még radikálisabb eljáráshoz folyamodtak. A bécsi körök ismét a magyar haderő megszüntetésének szükségességét hangoztatták, de »mi-

vel egyszerre az egész magyar haderőt megszüntetni veszedelmesnek látszott, úgy döntöttek, hogy a felsőmagyarországi, a bányavidéki és a kanizsaibáni (mintegy 11.000 főből álló) magyar haderőt 3000 emberre szállítják le, 8000-et pedig a szolgálatból elbocsátanak. Mivel a győrvidéki végházakban is 2248 magyar vitéz volt, ... a győrvidéki hadinép létszámát is leszállítják 1000 emberre«. — Végül a XVII. század végén, a karlócai béke megkötése után, a haditanács végleg kimondotta, hogy a magyar katonaságot fel kell oszlatni és a magyarországi várakat le kell rontani. »*A magyar ezredeket már az 1699. évben kezdték feloszlatni*... Miután a haditanács kiküldöttei... a meghagyott magyar végházakat német katonákkal megrakták, *a magyar végházak feloszlatásának ideje is elérkezett*... A végházak rontásával együttjárt a végbeliek elbocsátása is. A haditanács az elbocsátásokat már 1700-ban megkezdte s a magyar kancelláriának a teendőket megírta.« Sokhelyütt csak erőszakos eszközökkel lehetett a végvári vitézeket lefegyverezni és szélnek ereszteni.

Igy a magyar végvári katonaság szinte teljes számban nincstelenné, minden létalaptól megfosztottá vált. De már megelőzőleg, amíg szolgálatban állottak, addig is hasonló helyzet fenyegette őket. »Néha évekig nem kaptak semmi zsoldot s a kincstár elmulasztotta rendesen fizetni a fogadott katonaságot.« »A katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagyritkán) posztóval, sóval és fegyverekkel fizették őket... A várakban hagyott őrségek nagy fizetetlenség miatt annál többet szenvedtek. A nyomor némelyik végházban irtóztató volt.« Már 1664-ből adatunk van arra, hogy »a magyarok a várakban csapatosan pusztulnak. Csupán csak Pápán és Győrött 100-nál több magyar vitéz halt éhen s a pápai várban még 300 súlyos betegen fekszik«.

Világos tehát, hogy a magyar végvári vitézeknek már elbocsátásuk előtt sem volt más választásuk, mint vagy éhenhalniok, vagy *bujdosóvá, rablóvá lenntök*. Egykorú megfigyelők sem tudják másként feltenni a kérdést. A végbeli vitézek tehát »szegenylegényekké« váltak. Maguk adták ezt a nevet maguknak. »A XVI. század első felében, jobbára csak gyalogosainkat hívták szegénylegényeknek. A gyalogosok ugyanis a marhahajtók és a jobbágyok sorából kerültek ki s földhözragadt szegény emberek voltak. A lovasok ellenben túlnyomóan nemesek voltak... Később azonban már a lovasok is szegénylegényeknek írják magukat.« — Ilyen körülmények között a fizetetlen vagy

elbocsátott végváriak egyre többen váltak »igazi szegénylegé-nyekké«, bujdosókká. Nem kis részben belőlük rekrutálódott *a bujdosóknak az a hatalmas tömege, amelyről a XVII. század 70-es évétől kezdve egyre gyakrabban hallunk* a Habsburg-Magyarország, Erdély és a török terület határán.

A bujdosóknak ez a tömege persze *nemcsak végvárlakból* került ki. Ott vannak közöttük a Wesselényi-féle összeesküvésben kompromittált vagy gyanúsított földesurak, birtokfosztott köznemesek, akik »Erdély felé húzódtak s ott a hajdúságon és a partiumban félreeső községek határai, várai alatt... meghúzódva várakoztak az idők jobbrafordulására... Ezek a házuktól-tüzöktől tábori életre menekülő fegyveres csapatok nevezték magokat bujdosóknak«. Sokféle néven emlegetik magukat iratai-kban: »A hazájukból kibujdosott magyaroknak szalontai községes gyűlése«; »az mi istenünk dicsőségéért, édes hazánk lelkitesti szabadságáért bujdosó végbeli, mezei, gyalog hajdú rendén lévő tisztek és az egész vitézlő rendek közönségesen«; »mi az nemes magyarhazából kibujdosott grofi, úri, fő, nemesi és vitézlő lovas és gyalog mindenféle rendek«; vagy egyszerűen a »bujdosó s fegyvert viselő magyarság közönségesen«. Mindezek az aláírások fényt vetnek arra, hogy a bujdosók tömege milyen heterogén volt; hogy a végvári vitézekből lett szegénylegények mellett milyen sokféle elem verődött össze bennük. Döntő többségükben azonban olyanok voltak, akik elvesztették földjüket, létalapjukat, megélhetésüket.

A század utolsó évtizedeiben különösen *nagyszámú jobbágy* csatlakozik hozzájuk. A diadalmaskodó ellenreformáció erőszakos módszerei, a másfél évtizedig tartó »felszabadító« hadjáratok pusztításai, a császári csapatok beszállásolása és eltartása, az idegen zsoldosok kényére bízott behajtások stb. elviselhetetlen terhet róttak a jobbágynépességre. A nemesek mellett, futott jobbágyokból és kenyerüket vesztett magyar katonákból így vált egyre szélesebbé a bujdosók tömege.

Ha Marx megállapítása szerint »az eredeti felhalmozás történetében... korszakalkotóak... mindenekelőtt... azok a mozzanatok, amelyek során nagy embertömegeket hirtelenül és erőszakosan megfosztanak létfenntartási eszközeitől«, *akkor a bujdosók tömegeinek létrejöttében lehetetlen nem látni az eredeti felhalmozásnak ezeket az erőszakos mozzanatait.* »Ez a szegény, meg nem telepített, máról holnapra élő nemesség, melyet szökevény parasztok vagy paraszt végbeliek minduntalan szaporítottak, a társadalomnak egyik flottans, örökre nyugtalan-

kodó, rendet nem ismerő elemét képezte. Nem volt beillesztve a szociális szervezetbe; az állam nem törődött vele s nem jelölt ki neki olyan munkakört, amelyből megélhetett volna... Csupán anyagi existentiájának bizonytalansága, a társadalmi viszonyok sanyarúsága kényszerítette ezt az osztályt oly életmódra, melyben örökös harcot folytatott a renddel és közbiztonsággal«, — ilyen találó módon jellemzi Acsády annak a nincstelen tömegnek a létrejöttét, amely a XVII. század utolsó évtizedeiben mindennél világosabban mutatja, hogy Magyarországon jelentős mértékben előrehaladt az eredeti felhalmozás folyamata.

A bujdosók nagy része elvesztette földjét vagy általában: régebbi megélhetési lehetőségét. Másfelől: nem tudják — s természetesen még nem is akarták — áruba bocsátani munkaerejüket. Közvetlenül láthatták tehát, hogy »a régi módon nem lehet tovább élniök«, és elkeseredetten keresték a kiutat, »követelték a változást«, jóval elszántabban, mint a parasztságnak azok a tömegei, amelyek még jobbágytelken gazdálkodtak. Csak az volt a kérdés, *van-e, aki élére álljon forradalmi megmozdulásuknak*, vezesse őket a küzdelemben. És most még vannak a magyar társadalom uralkodóosztályában olyanok, akik élére állnak a nincstelen tömegeknek: ott látjuk tehát a bujdosókat — mint kurucokat — Thököly felkelésében és Rákóczi szabadságharcában.

A jegyzetelés néhány általános kérdéséről

Első lépésként meg kell határoznunk azokat a fő kérdéseket, melyek köré az irodalmat csoportosítanunk kell. Ebből a szempontból nagy segítséget jelent számunkra a minden egyes tananyaghoz kiadott útmutató, mely megjelöli a fő kérdéseket.

Előttünk vannak tehát az első két hét anyagának *fő kérdései.* Ezek mindegyikét egy külön papírlapra címként felírjuk és most már tudjuk, hogy melyek azok a főkérdések, amelyek köré az anyagot csoportosítanunk kell. Így irányítani tudjuk tanulásunkat és nem veszünk el az anyagban.

A következő lépés az olvasás *sorrendjének megállapítása.* Csak akkor fogunk jó munkát végezni, ha tervszerűen és nem ötletszerűen olvasunk. Semmiesetre sem célravezető, ha valaki minden könyvet maga elé rak és utána nekilát ötletszerűen az irodalom olvasásának. Az Útmutatóban általában úgy adjuk meg az irodalom sorrendjét, hogy a tárgyalt anyag gondolatmenetét kövesse. Helyes, ha ebben a sorrendben olvassuk az irodalmat.

A fő kérdések megállapítása, az olvasás sorrendjének kijelölése után térünk rá az irodalom elolvasására.

Hogyan olvassuk át az anyagot?

Lassan olvassunk. Minden új gondolatnál, minden bekezdésnél álljunk meg, tartsunk szünetet, gondoljuk át az elolvasottakat. A leghosszabb szünetet a fejezet végén tartsuk, akkor gondoljuk át a kérdés összefüggéseit. Csak így tudjuk az anyagot alaposan átvenni, jól megérteni. Lenin mondotta, hogy a kommunista csak egyszerű nagyzoló, előmondó lesz, hogyha minden szerzett tudást nem dolgoz fel tudatában.

Csak ha alaposan átgondoljuk az olvasottakat, tudjuk a problémákat megérteni, eddigi ismereteinkhez kapcsolni, a jelenlegi viszonyokra alkalmazni. Helytelen módszer, ha felületesen elmegyünk a tisztázatlan kérdések mellett. Ez a továbbiakban komoly zavarokra adhat lehetőséget.

Ne zavarjon meg bennünket, ha bizonyos kérdéseket nehezebben értünk meg. Lenin 1919-ben a szverdlovszki egyetemen tartott beszédében felhívta a hallgatók figyelmét — és ez a figyelmeztetés nekünk is szól — hogy ne zavarja meg őket, ha nem értenek meg mindent teljesen az első alkalommal. Elmondotta, hogy ő is számtalanszor át- meg átolvasta Marx és Engels műveit — így mélyítve el magában a kérdések megértését. »Meg kell jegyezni — mondotta — az érthetetlen, vagy nem világos részeket, azért, hogy azokhoz másodszor, harmadszor és negyedszer visszatérjünk — azért, hogy a megértetlent a továbbiakban kiegészítsük, jobban megvilágosítsuk.«

Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy lényegtelen kérdéseknél feleslegesen elidőzzünk. Ha valamely kérdést egyedül semmiképpen nem tudunk tisztázni, akkor vessük azt fel a tankörben, konzultáción, forduljunk az Elméleti Tanácsadóhoz.

Az *irodalom átolvasásával egyidejűleg húzzuk alá a legfontosabb gondolatokat,* melyeket a későbbiekben a saját szavainkkal, a megfelelő főkérdéshez kijegyzetelünk. Az aláhúzásnál az olvasó elemzi az anyagot, átgondolja azt, megállapítja, mi abból a legfontosabb, amit alá kell húzni és ki kell jegyzetelni. Mindez lehetővé teszi, hogy mélyebben hatoljunk a könyv tartalmába.

Aláhúzást persze csak saját könyvünkben alkalmazzunk.

Lenin a könyvek olvasásánál az aláhúzások egész rendszerét alkalmazta. Pl. függőleges vagy hullámos függőleges vonallal jelölte a fontos tételeket, egyenlőségjellel a következtetéseket. Különösen fontos tételeket függőleges vonallal és N. B. (Nota Bene-megjegyzendő) jelzéssel látott el.

Marx Károly is rendszeresen alkalmazta az aláhúzásokat. Róla írja Lafargue: »Az aláhúzásnak általa alkalmazott rendszere lehetővé tette, hogy igen könnyen megtalálja a könyvben a szükséges helyet. Az volt a szokása, hogy hosszabb szünet után újra átolvasta jegyzeteit és a könyvben megjelölt helyeket azért, hogy azokat kivételes élességével és pontosságával emlékezetébe megrögzítse.«

Meg kell még ennél a kérdésnél jegyezni: igen fontos, hogy egy és ugyanazon jelzésnek, aláhúzásnak mindig ugyanaz legyen a jelentése.

Nem csupán a fontos részletet kell aláhúznunk, hanem meg kell jelölni azokat az idegen kifejezéseket, amelyeket nem értünk teljes világossággal. Ezeket a kifejezéseket nézzük meg »Az idegen szavak marxista magyarázata« c. könyvben, illetőleg vessük fel a tankörben, konzultáción, az Elméleti Tanácsadónak.

Mindenki legyen tisztában azzal, hogy valamely meg nem értett kifejezést megkérdezni nem szégyen. Ha viszont ezt nem tesszük, úgy nem értjük meg az illető kérdést, felületesen, zavarosan maradnak meg bennünk bizonyos fogalmak.

Krupszkája leírja, hogy egy hatéves kislány hogyan igyekezett megérteni a »momentán« szót. Miután megtanulta, hogy mit jelent, a következő félórában különböző mondatokba illesztve tízszer is elismételte. Mi is bizonyos mértékig járjunk el így. Pontosan sajátítsuk el az újonnan megtanult fogalmakat, nehogy hibásan használjuk őket.

Az idegen kifejezésekkel kapcsolatban ki kell azt hangsúlyoznunk, hogy a meg nem értett szavak kikeresése elvonja figyelmünket a könyv központi gondolatától. Tehát már csak azért is arra kell törekednünk, hogy az állandóan használatos kifejezéseket mielőbb megtanuljuk. Esetleg abc-sorrendben egy külön füzetbe kiírhatjuk, hogy minél könnyebben megtaláljuk, illetve megtanuljuk azokat.

Az anyag átolvasása a fontosabb gondolatok aláhúzása, az idegen kifejezések kiírása után a következő lépés *az aláhúzott részek átolvasása.* Ez szükséges elsősorban abból a szempontból, hogy valóban a legfontosabbat húztuk-e alá. Ha nem, úgy eltávolítjuk a könyvből az aláhúzást.

Ezután kell a megjelölt részeket az Útmutatóban kijelölt kérdések szerint csoportosítva a saját szavainkkal leírnunk. Szószerint csak akkor írjunk ki valamit az irodalomból, ha valami nagyon fontos idézetről van szó, vagy ha a szerző gondolata oly világos és éles, hogy hasonló tömörséggel mi nem tudjuk azt kifejezni. Ilyenkor legjobb, ha a kérdést a szerző szavaival adjuk vissza.

A jegyzetkészítésnél meg kell említenünk azt a lehetőséget is, hogy bizonyos anyagot nem jegyzetelünk ki (pl. azért, mert nem tartjuk nagyon fontosnak). Csupán a megfelelő főkérdésnél megjelöljük, hogy ebben és ebben a forrásmunkában a vonatkozó kérdéshez található megfelelő anyag.

A jegyzetkészítésnél a döntő természetesen az, hogy valóban a lényeget jegyezzük le. Hogyan tudjuk ezt megtalálni? Nagy könnyebbséget jelent számunkra az Útmutató. Az ebben megjelölt fő döntő szempontok legyenek mindig a szemünk előtt, s az olvasmanyt abból a szempontból bírá'juk el, hogy mi az, ami legjobban vág a főkérdésekhez, legkézzelfoghatóbban világítja meg azok lényegét.

Természetesen ne csupán az irodalom legfontosabb gondo-

latait jegyzeteljük ki. Irjuk hozzá a vonatkozó részhez saját gondolatainkat, amelyek az illető kérdéssel kapcsolatban felvetődnek bennünk. Egyrészt kapcsoljuk a most olvasottakhoz a régebben tanultakat, másrészt aktualizáljuk a felvetett problémákat a mai időkre. Természetesen jelöljük meg valamilyen jellel, hogy a jegyzetnek ez a része a mi gondolatunk, nehogy a későbbiek során esetleg úgy olvassuk újra, mint valamelyik klasszikusnak tételét, okfejtését.

A hozzájegyzetelés is olyan módszer, amely, ha helyesen élünk vele, fejleszti az önálló gondolkodásmódot, a kritikai készséget.

Most még egynéhány szót a *jegyzet terjedelméről és formai kérdéseiről.* A jegyzetkészítés nem lehet öncélú. Ne jegyzeteljünk túlsokat, mert ennek következtében a jegyzet gyakorlati értelmét nagyrészt elveszti. A terjedelemre vonatkozóan természetesen pontos méretet adni nem lehet. A különösen fontos anyagokról hosszabb, a kevésbbé fontos anyagokról rövidebb jegyzetet kell készíteni. Irányelvként álljon előttünk, hogy a kérdések lényegét röviden, áttekinthetően rögzítsük.

Az időmegtakarítás és a rövidség céljait szolgálják a *rövidítések.* Bizonyos közhasználatú szavakat rendszeresen rövidíthetünk. (Kapitalizmus, szocializmus, gazdaság, termelés stb.) Vigyázni kell azonban arra, hogy egy meghatározott rövidítést mindig ugyanerre a szóra használjunk. Másrészt ne essünk túlzásba és ne szerkesszünk érthetetlen betűrejtvényeket, melyeket magunk sem tudunk elolvasni.

A formai, de nem lényegtelen kérdésekhez tartozik az *áttekinthetőség biztosítása.* Jegyzetünk ne legyen túlzsúfolt — legyen levegős. Márcsak azért is, hogy utólag is javíthassunk, beleírhassunk. A főcímet mindig jelöljük meg (húzzuk alá színes ceruzával stb.), az alkérdéseket ne a papír szélére, hanem beljebb írjuk és csoportosítsuk, számozzuk meg, lehetőleg azokat a nagyobb áttekinthetőség kedvéért.

A jegyzetkészítés módszereire természetesen nincs kész szabály. Egyénileg kell mindenkinek az alapvető módszerek keretein belül a számára leghelyesebb megoldást kialakítania.

TARTALOMJEGYZÉK:

Oldal

A politikai gazdaságtan tanfolyam tematikája 3

A politikai gazdaságtan tanulmányozásának néhány módszertani kérdése.. 5

Tanterv az »Alapfogalmak. A kapitalizmus kialakulása. Áru és pénz« c. téma feldolgozásához. 13

Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig c mű III. részéből 16

Az eredeti felhalmozásról. (Részlet Marx Tőke c. művéből.) 21

Részletek Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért c. könyvéből 25

Pach Zsigmond: Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. (Részlet) 30

A jegyzetelés néhány általános kérdéséről 35